

Horn, Maurycy

Skład zawodowy magistratu przeworskiego w latach 1600-1650 na tle struktury zawodowej i społecznej miasta

---

Przegląd Historyczny 60/2, 270-290

1969

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych, tworzonej przez Muzeum Historii Polski w Warszawie w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został opracowany do udostępnienia w Internecie dzięki wsparciu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach dofinansowania działalności upowszechniającej naukę.

Skład zawodowy magistratu przeworskiego w latach 1600-1650 na tle struktury zawodowej i społecznej miasta

O społecznym obliczu władz miejskich w Rzeczypospolitej przedrozbiorowej pisano wiele. Natomiast do rzadkości należą prace traktujące o zawodowym składzie rad i ław miejskich.

Z pozycji poświęconych temu zagadnieniu wymienić można cenną rozprawę J. Riabinina o składzie zawodowym rady miejskiej Lublina w XVII w., zawierającą wykaz burmistrzów i rajców¹, oraz dwa artykuły M. J. Miki o burmistrzach poznańskich² i kaliskich³. Wykaz burmistrzów kaliskich z podaniem niekiedy wykonywanego przez nich zawodu opublikował również K. Stefański⁴. Analizę składu osobowego władz miejskich w Gnieźnie oraz odpowiedź na pytanie, czyje interesy reprezentował samorząd miejski w tym mieście przedstawił J. Topolski w jednym z podrozdziałów redagowanej przezeń monografii Gniezna⁵. Natomiast trudno doszukać się odpowiedzi na pytanie, jaki był skład zawodowy władz miejskich i czy odpowiadał on strukturze zawodowej społeczności miejskiej, nawet w tych rozprawach, które podają wykazy burmistrzów, rajców i ławników⁶. Omówienia struktury zawodowej samorządu miejskiego nie zawierają nawet opracowania poświęcone wyłącznie dziejom organizacji większych miast Polski⁷.

¹ J. Riabinin, *Rada miejska lubelska w XVII wieku*, Lublin 1931.

² M. J. Miki, *Burmistrzowie poznańscy wieku XVI*, „Kronika miasta Poznania” t. IV, 1947, nr 1, s. 37—55.

³ M. J. Miki, *Burmistrzowie kaliscy od połowy XVI do XVIII wieku*, [w:] *Osiemnaście wieków Kalisza. Studia i materiały do dziejów miasta Kalisza i regionu kaliskiego* pod red. A. Gieysztorą t. III, Kalisz 1962, s. 105—118.

⁴ K. Stefański, *Mieszczanstwo kaliskie w XVI w. Obrazy przeszłości*, Kalisz 1933.

⁵ *Dzieje Gniezna* pod red. J. Topolskiego, Warszawa 1965, s. 318—319.

⁶ S. Karwowski, *Miasto Jarocin i jego dziedzice*, Poznań 1902; F. Skoraczewski, *Materyały do historii Miłosławia*, Poznań 1919; J. Pęckowski, *Chrzanów miasto powiatowe w wojew. krakowskiem. Monografia*, Chrzanów 1934; J. Stanczewski, *Zarys historii miasta Wąbrzeźna*, wyd. 2, Wąbrzeźno 1935; A. Kuczcera, *Samborszczyzna. Ilustrowana monografia miasta Sambora i ekonomii samborskiej t. I—II*, Sambor 1935—1937; J. Peter, *Szkice z przeszłości miasta kresowego, Zamość 1947*; K. Baran, T. Baran, L. Wyrostek, *Z przeszłości miasta Nowego Targu. W sześćsetną rocznicę urzędzenia miasta przez króla Kazimierza Wielkiego 1346—1946*, Nowy Targ 1948; H. Piskorska, *Organizacja władz i kancelarii miasta Torunia do 1793 r.*, „Roczniki Tow. Naukowego w Toruniu” t. LIX, 1954, z. 2 [druk. 1956]; M. Zakrzewska-Dubasowa, *Parczew w XV—XVIII wieku*, Lublin 1962; A. Przyboś, *Miasto Jasto w latach 1648—1772. Studia z dziejów Jasia i powiatu jasielskiego* pod red. J. Garbacika, Kraków 1964, s. 259—298.

⁷ A. Chmiel, *Organizacja miejska i cechów*, R. Krak. t. VI, 1904, s. 41—69; A. Czołowski, *Pogląd na organizację i działalność dawnych władz miejskich do 1848 r.*, *Miasto Lwów w okresie samorządu 1870—1895*, s. XXI—LXXXIV; S. Ehrenkreutz, *Z dziejów organizacji miejskiej Starej Warszawy*, Warszawa

Wynika to z charakteru bazy źródłowej. Rzecz w tym, że pisarze miejscy sporządzając spisy rajców, ławników i innych przedstawicieli samorządu miejskiego tylko w nielicznych przypadkach notowali ich zawód. Stąd też badacz, który dąży do ustalenia składu zawodowego magistratów miast dawnej Rzeczypospolitej zmuszony jest przewertować dziesiątki tomów akt miejskich, w których natrafić może na informacje o głównych i pobocznych źródłach utrzymania członków rady i ławy. Dokładnego przebadania zawartości akt miejskich wymaga również ustalenie składu zawodowego ogółu mieszczan, gdyż zachowane rejestry poborowe tylko w nieznacznej części odzwierciedlały istotny stan rzeczy.

Mimo że dziejom Przeworska nie poświęcono dotychczas odrębnej monografii⁸, bogaty materiał źródłowy do dziejów tego miasta skłonił mnie do podjęcia badań nad zaproponowanym tematem. Na materiał ten składają się zarówno źródła fiskalne nadające się do badań statystycznych, jak i materiały zawarte w księgach wójtowsko-ławniczych⁹, kopiariuszu przywilejów Przeworska¹⁰ i w innych przekazach źródłowych, zawierających informacje o zawodach wykonywanych przez mieszczan przeworskich.

Zachowane rejestry poborowe z lat 1515—1651¹¹, jak wspomniałem wyżej, nie stanowią dostatecznej bazy dla ustalenia składu zawodowego mieszkańców Przeworska, głównie ze względu na tendencję władz miejskich do pomniejszenia danych stanowiących podstawę opodatkowania ludności miejskiej. Niepełną przydatność rejestrów poborowych do badań statystycznych nad strukturą gospodarczą miast starałem się wykazać w pracach poświęconych rzemiosłu miejskiemu w ziemi bełskiej i w zachodniej części Rusi Czerwonej¹². W tym miejscu podam tylko kilka przykładów dotyczących Przeworska, z których wynika niezbicie, że danym

1913; H. Eile, *Pracownicy miejscy w dawnej Warszawie*, [Warszawa] 1939; Z. Froehlichowa, *Z dziejów organizacji władz miejskich m. Lublina do końca XVII w.*, Lublin 1929; K. Mecherzyński, *O magistratach miast polskich, a w szczególności miasta Krakowa*, Kraków 1845.

⁸ Nieco szczegółów z dziejów dawnego Przeworska dostarczyli w ubiegłym stuleciu M. Baliński i T. Lipiński (*Starożytna Polska pod względem historycznym, geograficznym i statystycznym opisana* t. II, cz. 1, Warszawa 1844, s. 659—662), nieznan autor notatki w *Słowniku geograficznym Królestwa Polskiego* (t. IX, Warszawa 1888, s. 183—186) oraz J. Łepkowski w artykule o Przeworsku zamieszczonym w „Tygodniku Ilustrowanym” za r. 1866. Krótki zarys dziejów Przeworska zamieścili ostatnio w przewodniku po Przeworsku Fr. Miłynek i J. Benbenek (*Przeworski i okolice*, Warszawa 1960).

⁹ Księgi sądu wójtowskiego i ławniczego miasta Przeworska, BCz. 2977 (za lata 1590—1601); BCz. 3197 (1593—1599); BCz. 3523 (1602—1611); BCz. 3524 (1606—1614); BCz. 3525 (1614—1622); BCz. 3526 (1622—1624); BCz. 3527 (1610—1630); BCz. 3528 (1629—1631); BCz. 3529 (1634—1636); BCz. 3530 (1636—1639); BCz. 3531 (1601—1641); BCz. 3532 (1639—1641); BCz. 3533 (1642—1644); BCz. 3534 (1644—1646); BCz. 3535 (1646—1650); BCz. 3536 (1641—1656).

¹⁰ BCz. 2968.

¹¹ Zachowały się rejestry poborowe z r. 1515 (*Źródła dziejowe* t. XVIII, cz. 1, Warszawa 1902, s. 173—174), 1579 (AGAD, ASK I, 17, k. 494^v—497), 1589 (*Źródła dziejowe* t. XVIII, cz. 1, s. 43—45), 1610 (Centralne Państwowe Archiwum Historyczne USSR we Lwowie [dalej: CPAHL], zespół: Sąd Grodzki Przemyski [dalej: SGP], t. 336, s. 67—74), 1628 (AGAD, ASK I, 17, k. 559^v—569) i 1651 (BCz. 1728, s. 67—75).

¹² M. Horn, *Rzemiosło miejskie województwa bełskiego w pierwszej połowie XVII wieku. Zagadnienie kryzysu gospodarczego Rzeczypospolitej szlacheckiej w XVII wieku*, Wrocław 1966, s. 15—16, 151—156; tenże, *Ruch budowlany w miastach ziemi przemyskiej i sanockiej w latach 1550—1650 na tle przesłanek urbanizacyjnych*, Opole 1968, s. 15—17.

zawartym w sumariuszach podatkowych można tylko w części zaufać. Tak np. rejestr poborowy z 1628 r. wykazuje w Przeworsku zaledwie 1 stolara, tymczasem jak wynika z akt miejskich, w mieście tym w latach 1593—1620 pracowało co najmniej 11 stolarzy, a w latach 1630—1649 co najmniej 7 mistrzów stolarskich. Rejestr z 1628 r. nie wspomina zupełnie o kowalach i ślusarzach przeworskich, chociaż w aktach miejskich znalazłem informacje o 30 mistrzach kowalskich i 17 ślusarzach. Rejestry poborowe nie zanotowały również w Przeworsku przedstawicieli wielu profesji, których obecność można ustalić na podstawie akt miejskich. W świetle przytoczonych przykładów dane zawarte w rejestrach poborowych można traktować jedynie jako bazę wyjściową do obliczeń statystycznych. Bazę tę postarano się uzupełnić informacjami zaczerpniętymi z wszelkich dostępnych źródeł, w których wyszczególniono zawód mieszkańców Przeworska.

Mieszczan przeworskich rzadko określano w aktach z XVI i XVII w. wyłącznie przy pomocy imienia, jak to robiono w mniejszych osadach miejskich, np. w Babicy, czy nawet w Mościskach; najczęściej obok imienia osoby występującej w charakterze strony czy świadka pisarze miejscy i grodscy wyszczególniali również ich nazwiska bądź przyzwiska. Znaczna część nazwisk mieszkańców Przeworska przechodziła już w tym czasie z ojca na syna, zdarzały się jednak niejednokrotnie nazwiska urabiane od imienia lub przyzwiska ojca, od miejsca urodzenia (dotyczyło to osób, które przesiedlały się do Przeworska z innych miejscowości), od narodowości itd. Przydomki nadawano od wad czy zalet fizycznych, od rysu charakteru itp. Niektóre osoby posiadały równocześnie kilka przyzwisk bądź też zmieniały przyzwiska w ciągu życia, co znacznie utrudnia ich identyfikację. Niekiedy dla bliższego określenia obywateli przeworskich dodawano do ich imion i nazwisk (czasami tylko do imion) wykonywany zawód. Robiono to jednak nie zawsze. Stąd też zaistniała konieczność sporządzenia kartoteki wszystkich mieszczan przeworskich, występujących w źródłach w latach 1600—1650. W celu ustalenia profesji osób występujących w księgach miejskich pochodzących z początku XVII w. sięgnięto do źródeł wcześniejszych, poczynając od r. 1593. Ustalenie wykonywanego zawodu nie nastęrczało trudności w przypadkach, gdy nazwę profesji określano w języku łacińskim (np. *Franciscus mensator*), bądź też gdy obok imienia i nazwiska (przyzwiska) podawano dodatkowo zawód (np. Wojciech Markowicz, tokarz). Wątpliwości mogą natomiast wyniknąć, gdy występującą w aktach osobę wymieniało tylko z nazwiska z dodatkiem po polsku słowa, które może oznaczać zarówno zawód jak i nazwisko (np. Marcin Piekarz). W większości przypadków udało się jednak stwierdzić przez porównanie danych zawartych w różnych źródłach i pisanych w różnych językach, że postawione obok imienia słowo oznaczało prawie zawsze zawód, a nie nazwisko. Nie podawano natomiast w źródłach zawodu osób ogólnie znanych, w tej liczbie rajców i ławników. Rozponządzając jednak obfitym materiałem źródłowym można w znacznej większości wypadków ustalić wykonywaną przez nich profesję bądź też określić główne źródło ich utrzymania. Bardzo przydatne w tym względzie okazały się odpisy z ksiąg cechowych, protokoły ogólnych warsztatów rzemieślniczych dokonywanych przez rzeczoznawców, wykazy cechmistrzów oraz akty kupna-sprzedaży, w których występowały nazwiska przedstawicieli władz miejskich.

*
*   *
*

Pierwsze wzmianki źródłowe o Przeworsku pochodzą z końca XIII w. Prawo miejskie osada otrzymała w r. 1394. W XV i XVI w. Przeworsk należał do Tarnowskich. Przy końcu XVI w. przeszedł we władanie możnej rodziny Kostków-Ostrogskich, a co najmniej od r. 1625 stał się własnością Lubomirskich¹³. W wieku XV Przeworsk był stolicą jednego z 10 powiatów ziemi przemyskiej¹⁴. W XVI w. w związku ze zredukowaniem liczby powiatów do 4 (przemyskiego, drohobyckiego, samborskiego i stryjskiego), powiat przeworski został wchłonięty przez największy w ziemi powiat przemyski¹⁵. Przeworsk pozostał jednak nadal siedzibą sądu ziemskiego. Miasto było też siedzibą parafii rzymsko-katolickiej. Obok kościoła parafialnego na terenie Przeworska działały jeszcze dwa kościoły filialne (Św. Katarzyny na Małym Rynku oraz kościółek Matki Boskiej Śnieżnej na przedmieściu łańcuckim). Co najmniej od r. 1434 istniała w Przeworsku szkoła parafialna¹⁶. Część jej uczniów kontynuowała studia na Uniwersytecie Jagiellońskim. Zgodnie z ustaleniami A. Fastnacha Przeworsk zajmował trzecie miejsce wśród miast diecezji przemyskiej, której młodzież uczęszczała na Uniwersytet Jagielloński, po Krośnie i Przemyśle, wyprzedzając pod tym względem Sanok, Jarosław, Sambor, Rzeszów i inne osady miejskie ziemi przemyskiej i sanockiej¹⁷.

W przebadanych materiałach źródłowych nie natrafiłem na rejestr budynków mieszkalnych Przeworska, który został zapewne sporządzony w 1629 r. w związku z wprowadzeniem przez sejm nowego podatku, zwanego podymnym¹⁸. Utrudnia to w dużym stopniu ustalenie przypuszczalnej liczby jego mieszkańców. Na podstawie rejestrów poborowych z lat 1515, 1579, 1589, 1610, 1628 i 1651 można się co najwyżej domyślać, że Przeworsk należał do grupy najludniejszych miast w ziemi przemyskiej. W 1515 r. wysokość szosu, który mieli zapłacić mieszczanie przeworscy, szacowano na 40 grzywien (64 zł). W tym samym roku tylko przemysłanie mieli zapłacić z tytułu szosu większy podatek (50 grzywien), mniej zapłacili natomiast mieszkańcy Sambora (36 grzywien), Drohobycza (30), Rzeszowa (30) i Jarosławia (20), nie mówiąc już o takich miastach jak Radymno (18), Mościska (16), Łańcut (16), Stryj (15) i szereg drobniejszych, dla których wysokość szosu została oszacowana od 2 1/2 do 10 grzywien¹⁹. W 1579 r. Przeworsk zapłacił tytułem szosu i od rzemieślników ok. 228 zł i zajął pod tym względem drugie miejsce w ziemi przemyskiej (po Przemyśle) wśród miast, które uiszczyły w tym roku podatek²⁰ (podatku nie zapłaciły wówczas Sambor, Rzeszów, Stryj, Stary Sambor i kilka mniejszych osad miejskich). W latach 1589 i 1628 przeworszczanie pod względem sumy wpłaconego podatku zajmowali trzecie miejsce w ziemi prze-

¹³ W 1625 r. Stanisław Lubomirski wydał mieszczanom przeworskim ordynację, regulującą m. in. sprawy związane z wyborem władz miejskich. BCz. 3527, s. 645—646.

¹⁴ P. Dąbkowski, *Podział administracyjny województwa ruskiego i bełskiego w XV wieku*, Lwów 1939, s. VI.

¹⁵ *Zróżdła dziejowe* t. XVIII, cz. 1, s. 1—45.

¹⁶ A. Fastnacht, *Pochodzenie społeczne studentów Uniwersytetu Jagiellońskiego z diecezji przemyskiej w latach 1400—1642*, „Rocznik Zakładu Narodowego im. Ossolińskich” t. V, 1957, s. 200.

¹⁷ Tamże, s. 204—205.

¹⁸ *Volumina legum* t. III, Petersburg 1859, s. 200—201.

¹⁹ *Zróżdła dziejowe* t. XVIII, cz. 1, s. 173—174.

²⁰ AGAD, ASK I, 17, k. 494^v—497.

myskiej (po Przemyślu i Samborze) pozostawiając na czwartym miejscu (w r. 1628) Jarosław²¹.

A. Jabłonowski opierając się na wykazie łąkowego i szosu z 1589 r. oszacował ludność Przeworska na 3 360 osób²². Wobec braku innych danych liczbę tę przyjmuje jako prawdopodobną, tym bardziej że badania oparte o dane zaczerpnięte z rejestru dymów z 1629 r. oraz z lustracji starostwa samborskiego z 1568 r., pozwoliły oszacować ludność Sambora na ok. 4,5 tys., Przemyśla na ponad 6 tys., a Jarosławia na ponad 3 tys. osób²³.

Przeworsk leżący na północy ziemi przemyskiej uniknął szczęśliwie losu wielu miast tego regionu, który ucierpiał dotkliwie w omawianym okresie od najazdów tatarskich²⁴. Omijały go na ogół również przypadkowe pożary. W pierwszej połowie XVII w. miasto przeżyło klęskę pożaru tylko dwukrotnie (przed r. 1613 i w r. 1634), podczas gdy inne sąsiednie miasta paliły się w tym samym czasie po 5—6 razy²⁵.

Stosunkowo duże straty ponieśli natomiast przeworszczanie na skutek chorób zakaźnych. Morowe powietrze atakowało bowiem Przeworsk w latach 1603, 1623, 1624, 1625 i przed r. 1638²⁶. W świetle źródeł najwięcej ofiar w Przeworsku spowodowała zaraza w 1623 r. Zginęło wówczas 500 osób²⁷.

Mimo wspomnianych klęsk elementarnych pierwsza połowa XVII w., przynajmniej do r. 1628, była dla Przeworska okresem dalszego rozwoju. Świadczy o tym m.in. znaczny wzrost wpływów do skarbu państwa od rzemiosła. W 1589 r. rzemieślnicy przeworscy zapłacili tytułem poboru 117 zł od warsztatów rzemieślniczych²⁸, a w 1628 r. 162 zł 9 gr²⁹. Tak więc w ciągu niespełna 40 lat liczba opodatkowanych warsztatów rzemieślniczych w Przeworsku wznosiła o ponad 380%, oczywiście przy założeniu, że stopa podatkowa nie uległa zmianie. W tym samym czasie wzrosła trzykrotnie liczba opodatkowanych kół młyńskich na przedmieściu przeworskim (z 2 do 6). Nieznacznie zmniejszeniu uległa natomiast liczba opodatkowanych łąków uprawnych na przedmieściu Przeworska (z 8 1/2 do 8)³⁰.

Pod względem wyznaniowym ludność Przeworska była nieomal jednorodna. Mieszkali tu prawie wyłącznie katolicy. Nazwiska i przezwiska obywateli przeworskich w większości o brzmieniu polskim, świadczą o znacznej przewadze żywiołu polskiego w tym mieście. Jedynie na przedmieściach mieszkańcy o nazwiskach niemieckich stanowili pokaźny od-

²¹ *Źródła dziejowe* t. XVIII, cz. 1, s. 43—45; AGAD, ASK I, 17, k. 559—569V.

²² A. Jabłonowski, *Ruś Czerwona (w XVI w.)*, *Źródła dziejowe* t. XVIII, cz. 2, Warszawa 1903, s. 196.

²³ M. Horn, *Czy w r. 1629 Przemyśl liczył cztery czy sześć tysięcy mieszkańców* (rękopis), Opole 1967; tenże, *Zaludnienie miast ziemi przemyskiej i sanockiej w drugiej połowie XVI i pierwszej połowie XVII w.* (rękopis), Opole 1968, tabl. III.

²⁴ Por. M. Horn, *Skutki ekonomiczne najazdów tatarskich z lat 1605—1635 na Ruś Czerwoną*, Wrocław 1964.

²⁵ M. Horn, *Klęski pożarów w miastach ziem przemyskiej i sanockiej w latach 1600—1651*, Sprawozdania Polskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk za r. 1966, Wydział I Nauk Historyczno-Społecznych, Seria A, nr 4, Wrocław 1968, s. 24—42.

²⁶ BCz. 3523, s. 103; BCz. 3526, s. 105, 193, 333—334; BCz. 3530, s. 533.

²⁷ S. Nakielski, *Miechovia sive proptuarium antiquitatum monasterii Miechoviensis studio et opera...*, Cracoviae 1634, s. 884.

²⁸ *Źródła dziejowe* t. XVIII, cz. 1, s. 44.

²⁹ AGAD, ASK I, 17, k. 566.

³⁰ Tamże, k. 631; *Źródła dziejowe* t. XVIII, cz. 1, s. 5.

setek, ale sądzić należy, że i ta dawna ludność niemiecka uległa, podobnie jak w innych miastach, procesowi polonizacji. Wśród kilku tysięcy obywateli przeworskich, których nazwiska bądź przezwiska przewijają się na kartach ksiąg wójtowsko-lawniczych pierwszej połowy XVII w., tylko w trzech przypadkach zaznaczono, że ich nosiciele byli narodowości niemieckiej³¹. Polacy przeważali nawet w cechu tkackim, chociaż wśród podmiejskich tkaczy spotyka się stosunkowo dużo nazwisk niemieckich. Mistrzowie tego cechu uważając „za rzecz potrzebną, aby zawždy po gotowym mieli porządek przywilejów prawa swego na polskie ułożony ... gdyż łacinnej literze nie każdy zrozumie”, poprosili w 1574 r. Marcina z Biegunowa, „natenczas kaznodzieję bernandyńskiego klasztoru”, aby przełożył na język polski tekst statutu cechowego z 1490 r.³² W Przeworsku na przełomie XVI i XVII w. mieszkało kilku Ukraińców, istniała też w tym mieście nieliczna gmina żydowska. Żydzi trudniący się handlem i dzierżawą młynów i podatków miejskich mieszkali przy ulicy Żydowskiej³³. W latach 1626—1629 wyznawcy wiary mojżeszowej wybudowali w Przeworsku piękną świątynię w stylu renesansowym³⁴. Obok wymienionych grup narodowościowych obywatelstwo przeworskie posiadali w omawianym okresie nieliczni Węgrzy³⁵ i Czesi³⁶ oraz co najmniej 50 Szkotów, z których większość występuje w źródłach w charakterze kupców i przekupni oraz właścicieli realności. Najwięcej domów mieszczan przeworskich przeszło w ręce kupców szkockich w latach 1629—1643³⁷, co mogłoby świadczyć o pewnym upadku gospodarki miejskiej w tym czasie.

O składzie zawodowym ludności Przeworska pewne wyobrażenie może dać rejestr łanowego i szosu z 1628 r. Otóż przeworszczanie zapłacili w tym roku 48 zł tytułem szosu, 162 zł 9 gr od 150 warsztatów rzemieślniczych, 6 zł od 6 przekupni oraz 16 zł od 67 komorników. Przedmieszczanie przeworscy uiszcili w tym samym roku podatek od 8 łanów ziemi uprawnej, od dwóch młynów, olejarni i 16 komorników. Chociaż liczby te nie odzwierciedlają istotnego stanu rzeczy, można na ich podstawie stwierdzić, że w Przeworsku, w przeciwieństwie do pobliskiego Jarosławia, handel nie odgrywał poważniejszej roli w życiu miasta. Ton miastu nadawali rzemieślnicy.

³¹ W latach 1638—1645 jako Niemcy zostali określani wyraźnie jedynie żołnierz nadwornej roty Hanuś Foit oraz dwaj murarze Mikołaj i Jan Larysowie. BCz. 3530, s. 415; BCz. 3532, s. 90; BCz. 3534, s. 70.

³² Ossolineum rkps 3588, k. 1V.

³³ Pierwsza wzmianka o ulicy Żydowskiej w Przeworsku pochodzi z r. 1644. BCz. 3533, s. 336—338, 349—350, 353—355.

³⁴ Fr. Młynek, J. Benbenek, op. cit., s. 64.

³⁵ Tkacz *Thomas Ungarus* figuruje w przywileju Jana Tarnowskiego wydanym tkaczom przeworskim w 1523 r. (BCz. 2968, s. 72). Na przełomie XVI i XVII w. rzemieślnio tkackie w Przeworsku uprawiał *Georgius Hungarus alias Węgrzyn, linitextor* (BCz. 2977, s. 511, 515, 637, 662; BCz. 3531, s. 221).

³⁶ Obywatelom przeworskim w latach 1595—1619 był sukiennik Adrian Bohemides (zwany niekiedy Bohemusem, Czechowiczem lub Czechem). W latach 1602 i 1606 był on członkiem ławy (BCz. 2977, s. 511, 734; BCz. 3531, s. 27; BCz. 3197, s. 323).

³⁷ BCz. 3523, s. 132; BCz. 3524, s. 205, 209, 371; BCz. 3527, s. 77, 531, 541—542, 673—675, 695, 732, 750—752, 778, 820, 845—847, 899, 903—904, 910—911, 915—916, 924—926, 951—952, 955; BCz. 3528, s. 80, 191, 356—357; BCz. 3529, s. 26, 394; BCz. 3530, s. 378, 515; BCz. 3531, s. 158, 362—363, 391, 403—404, 493—494, 497, 499—500, 505—507, 563, 616, 620—621, 645, 688—689, 779; BCz. 3532, s. 30—31, 90, 310; BCz. 3533, s. 284; BCz. 3536, s. 94.

Na przełomie XVI i XVII w. Przeworsk liczył co najmniej 9 cechów: najstarszy kuśnierski założony jeszcze w 1429 r.³⁸, szewski (1486)³⁹, tkacki (1490)⁴⁰, krawiecki (1520)⁴¹, bednarski (1559)⁴², sukienniczy (1579)⁴³, piekarski (1594)⁴⁴, kowalski (pierwsza wzmianka z r. 1624⁴⁵) i rzeźnicki (pierwsza wzmianka z r. 1626⁴⁶). Przeważały cechy jednostkowe. Tylko dwa cechy grupowały specjalistów kilku zawodów. Bednarski: bednarzy, leglarzy, stolarzy, stelmachów, kołodziejów, cieśli i powroźników; kowalski: kowali, ślusarzy i siodlarzy. Możliwe, że w skład obu cechów wchodziłi jeszcze rzemieślnicy kilku innych zawodów, w przebadanych źródłach brak jednak potwierdzenia tego przypuszczenia. Zgodnie z rejestrem łanowego i szosu z 1628 r. przeworszczanie zapłacili podatek od:

- 88 mistrzów branży włókienniczo-odzieżowej (52 tkaczy, 25 sukienników, 9 krawców i 2 postrzygaczy),
- 22 mistrzów branży skórzaney (11 szewców, 5 kuśnierzy, 4 rymarzy i 2 siodlarzy),
- 21 mistrzów branży spożywczej (12 piekarzy, 5 rzeźników, 3 słodowników i 1 woziwody pracującego w browarze),
- 9 mistrzów branży drzewnej (5 bednarzy, 2 kołodziejów, 1 stelmacha i 1 stolarza),
- 5 mistrzów branży metalowej (2 złotników, 2 mieczników i 1 kotlarza),
- 2 mistrzów branży budowlano-ceramicznej (1 cieśli i 1 garncarza) oraz od 3 mistrzów w grupie rzemiosł usługowych (1 aptekarza, 1 łaźiebniaka i 1 cyrulika).

Już pobieżny rzut oka na wykaz zawodów, które zostały opodatkowane w 1628 r. świadczy, że nie objął on wszystkich profesji uprawianych w tym czasie w Przeworsku. Brak w nim danych nawet o tak popularnych w tym mieście zawodach, jak kowalskim, ślusarskim, tokarskim czy powroźniczym. Ułożona przeze mnie imienna lista mistrzów przeworskich głównie w oparciu o dane zawarte w kilkunastu księgach sądu wójtowsko-łanowniczego, nie tylko uzupełnia rejestr z 1628 r. o kilkadziesiąt nowych zawodów, ale także pozwala na stwierdzenie, że wymieniona w nim

³⁸ W 1429 r. Spytko z Tarnowa, dziedzic Przeworska zatwierdził porządek cechowu przeworskich kuśnierzy. Kopiariusz przywilejów Przeworska, BCz. 2968, s. 113—114.

³⁹ W muzeum przeworskim zachował się oryginalny przywilej rady miejskiej Przeworska wydany w 1486 r. miejscowym szewcom. W 1562 r. Jan Krzysztof Tarnowski wydał przywilej szewcom i kuśnierzom przeworskim. W 1612 r. przywileje cechu szewskiego wydane przez poprzedników zatwierdziła Anna Ostrogska. Tamże, s. 93—98.

⁴⁰ W 1490 r. Rafał z Jarosławia, dziedzic Przeworska zezwolił na założenie cechu tkackiego na wzór ustawy cechowey tkaczy z Krakowa, Biecza i Krosna. Tamże, s. 71.

⁴¹ W 1520 r. Hieronim z Jarosławia zatwierdził statut cechu krawców przeworskich. Tamże, s. 143—146.

⁴² Kopia statutu cechu bednarskiego przyjętego w r. 1559 potwierdzonego kolejno w latach 1594, 1597 i 1673. Tamże, s. 129—140.

⁴³ W 1579 r. Jan Kostka ze Sztemberku wydał przywilej sukiennikom przeworskim. W okresie późniejszym statut cechu sukienników zatwierdziła Anna Ostrogska. W 1626 r. oba dokumenty zatwierdził Stanisław Lubomirski. Tamże, s. 127.

⁴⁴ W 1594 r. rada miejska Przeworska oraz współwłaściciel miasta Aleksander Ostrogski zatwierdzili statut cechu piekarzy. BCz. 2977, s. 544—550 (kopia z r. 1595).

⁴⁵ Pierwsza wzmianka o cechu kowalskim w Przeworsku pochodzi z r. 1624. BCz. 3526, s. 253.

⁴⁶ Pierwsza wzmianka o przeworskim cechu rzeźnickim zachowała się z r. 1626. BCz. 3527, s. 767.

liczba opodatkowanych rzemieślników jest kilkakrotnie niższa od faktycznej. Lista ta obejmuje bowiem:

- 408 samodzielnych rzemieślników branży włókienniczo-odzieżowej (213 tkaczy, 90 sukienników, 59 krawców, 21 powroźników, 7 czapników, 6 postrzygaczy, 3 blicharzy, 1 obrusznika, 1 folusznika, 1 krojownika, 1 kamasznika, a ponadto 3 szwaczki i 2 prządki),
- 165 branży spożywczej (53 rzeźników, 52 piekarzy, 17 miernarzy, 15 piwowarów, 4 pomocników piwowarskich, 2 ciągniwodów, 13 słodowników, 3 olejarzy, 2 gorzelników, 2 kucharzy, 1 krochmalnika i 1 miodowara),
- 154 branży skórzanej (77 szewców, 54 kuśnierzy, 13 siodlarzy, 7 rymarzy, 2 paśników i 1 safiannika),
- 81 branży drzewnej (23 bednarzy, 20 kołodziejów, 18 stolarzy, 14 tokarzy, 3 grzebienników, 2 stelmachów i 1 snycerza),
- 81 branży metalowej (30 kowali, 17 ślusarzy, 13 mieczników, 11 kotlarzy, 9 złotników i 1 nożownika),
- 59 branży budowlano-ceramicznej (26 cieśli, 12 malarzy, 6 szklarzy, 5 strycharzy, 5 murarzy, 4 garncarzy i 1 studniarza),
- 7 branży chemicznej i papierniczej (4 kartowników, 2 mydlarzy i 1 wytwórcę prochu, oraz
- 62 samodzielnych specjalistów świadczących usługi na rzecz ludności Przeworska (22 woźniców, 14 cyrulików, 14 muzykantów, 8 aptekarzy, 3 łaźieników i 1 obermana szpitalnego).

Tak więc sporządzona przeze mnie imienna kartoteka zawiera ogółem 1017 imion i nazwisk (bądź przezwisk) różnych samodzielnych rzemieślników 61 specjalności, żyjących i pracujących w Przeworsku w latach 1593—1650. Zakładając, że średni staż rzemieślnika przeworskiego obracał się w granicach 15—20 lat, oraz że część uwzględnionych w kartotece mistrzów dożywała swój wiek w latach 1593—1600, bądź rozpoczynała pracę w swym zawodzie w latach 1640—1650, a także że sporządzona lista siłą rzeczy nie mogła objąć wszystkich mistrzów przeworskich, przyjmuję ostrożnie, że aby otrzymać liczbę samodzielnych rzemieślników przeworskich pracujących równocześnie, należy uzyskaną wielkość (1017 imion i nazwisk) podzielić przez trzy. Otrzymujemy liczbę 340 pracujących jednocześnie specjalistów, co pomnożone z kolei przez wskaźnik 6 dałoby 2040 członków rodzin (wraz z czeladnikami), czyli 60,7% ogółu ludności Przeworska. Podobne obliczenia oparte o zawartość ksiąg miejskich łańcuckich oraz wykazy właścicieli realności, komorników i członków 9 istniejących tam cechów doprowadziły mnie do wniosku, że ludność rzemieślniczo-handlowa stanowiła w latach 1577—1580 80%, a sama ludność rzemieślnicza 74% ogółu ludności Łańcuta⁴⁷.

Według oficjalnych danych w latach 1589—1628 w Przeworsku zajmowało się handlem zaledwie 6 do 7 osób. Liczba osób faktycznie trudniących się wyłącznie handlem była jednak o wiele większa. Z akt miejskich wynotowałem nazwiska 35 handlowców oznaczonych terminami *institor*, „kramarz”, „przekupień” i „przekupka” oraz 7 nazwisk osób legitymujących się zawodem *negotiator* bądź *mercator*. Tylko w latach 1639—1649 mieszkało w Przeworsku co najmniej 23 kramarzy i kupców. Do liczby tej należy dodać kilkunastu obywateli, z pochodzenia Szkotów i Żydów, nie występujących w źródłach z określeniem wykonywanego zawodu, ale trudniących się handlem, dalej dzierżawcę ratusza, fularza (dzierżawcę przewozu słodu i piwa), maziarza, handlującego dziegiem w ratu-

⁴⁷ M. Horn, *Ruch budowlany*, s. 52—54.

szu, 3 karczmarzy, arendarzy młynów, podatników i karczem przeworskich oraz kilkunastu właścicieli słodowni i browarów. Ogółem handlem stale bądź dorywczo w okresie jarmarków zajmowało się równocześnie około 50 mieszkańców Przeworska. Wraz z rodzinami i czeladzią stanowiliby to około 300 głów, czyli 8,9% ogółu ludności tego miasta. Należy jednak zaznaczyć, że ścisłego rozgraniczenia między ludnością handlową i rzemieślniczą w tym czasie nie było. Wielu rzemieślników zajmowało się jednocześnie handlem (przeważnie jednak tylko dorywczo). Żony rzemieślników występują w źródłach jako przekupki.

Jak w wielu innych miastach Rzeczypospolitej dużą rolę w gospodarce miejskiej odgrywało w omawianym okresie rolnictwo. W samym mieście mieszczanie (rzemieślnicy i kupcy) posiadali ogrody, a znaczna część mieszczan trzymała bydło i korzystała z usług pasterza utrzymywanego przez miasto. Na przedmieściu Przeworska ludność rolnicza oznaczona terminem *cmetones*⁴⁸ zajmowała w 1628 r. 8 łanów ziemi uprawnej. Mieszkało tu ponadto, jak zaznaczyłem wyżej, 16 komorników. Stosując mnożnik 18 na 1 łan ziemi uprawnej oraz mnożnik 5 na 1 rodzinę komorniczą, otrzymujemy, że w 1628 r. na przedmieściu Przeworska mieszkały 224 osoby utrzymujące się z rolnictwa. Do tej liczby dodać należy co najmniej połowę rodzin komorniczych mieszkających w śródmieściu w 1628 r. (tj. 34 rodziny), których podstawę utrzymania stanowiła praca we własnych gospodarstwach rolnych oraz w folwarkach należących do bogatszego mieszczaństwa, a także rodziny 3 rybaków, 2 pastuchów (miejskiego i klasztorowego), 1 bartnika i 3 leśniczych mieszkających w mieście, czyli jeszcze 215 osób (43 × 5). Ogółem ludność trudniąca się głównie rolnictwem i zawodami pokrewnymi stanowiłaby nieco ponad 13% ludności Przeworska. Należy jednak podkreślić, że jako zajęcie uboczne rolnictwo występowało w tym czasie bardzo często. W księgach wójtowsko-ławniczych wzmianki o rzemieślnikach i kupcach przeworskich będących równocześnie właścicielami nie tylko ogrodów, ale również i pól uprawnych, nie należą do rzadkości.

Część ludności Przeworska utrzymywała się z pracy najemnej w gospodarstwie domowym bogatszych mieszczan. Z ksiąg miejskich wynotowałem imiona i nazwiska 10 sług obywateli przeworskich oraz 12 kucharek rekrutujących się niekiedy z przeworskich rodzin rzemieślniczych. Znaczna część tej kategorii ludności nie posiadała jednak rodzin na utrzymaniu. Do wspomnianej grupy zaliczyć można również kilku woźnych miejskich, kilka sług „księży proboszczów”, zakonu bernardynów, arendarza przeworskiego, dzierżawcy gonliczyńskiego i innych osób i instytucji.

Źródłem dochodu pewnej grupy przeworszczoan była służba na zamku przeworskim. Synowie i córki uboższych mieszczan służyli w zamku w charakterze hajduków, lokajów, pokojówek, służących, kucharek itp., część stanowiła stałą wojskową załogę zamku. Pracą najemną trudnili się tzw. ludzie luźni, którzy zgodnie z mandatem księcia Konstantego Ostrogskiego z 1589 r. osiedlili się w Przeworsku po zarazie morowej⁴⁹.

⁴⁸ W 1647 r. przed przeworskim sądem ławniczym stanęli m. in. *Iacobus Szperka cmeto, suburbanus Prevorscensis* oraz *laboriosi Blasius Handel cmeto et Simon Pas-kuda cmeto* z przedmieścia przeworskiego. W 1648 r. sąd burmistrzowski wydał dekret w sprawie *inter agricolas suburbanos et molitorem civilem*. BCz. 3535, s. 58, 168, 291.

⁴⁹ Konstanty Ostrogski po stwierdzeniu w uniwersale wydanym w 1589 r., że *de pagis homines vagabundi et ignoti domicilia sibi formosa ceperunt, de quibus*

Część z nich uzyskała zapewne później prawo miejskie. Część natomiast pracowała sezonowo w charakterze robotników (*operatores*) w trzech cegielniach i w gospodarstwach rolnych obywateli przeworskich. Cała ludność utrzymująca się z pracy najmniej poza rolnictwem nie stanowiła, jak przypuszczam, więcej niż 50 osób, a wraz ze służbą i czeladzią zamkową 120 osób, czyli ok. 3,6% ludności Przeworska.

Nieznaczną grupę ludności stanowili przedstawiciele ówczesnej inteligencji (pisarze miejscy, nauczyciele, zarządcy dóbr kościelnych, klasztornych i szlacheckich, arendarze majątków miejskich oraz wyżsi urzędnicy w administracji zamkowej, oficerowie załogi zamku itd.). Kilka osób tej kategorii urzędników rekrutowało się z przedstawicieli stanu szlacheckiego⁵⁰. Wspomniana grupa ludności nie była zbyt liczna; wraz z rodzinami nie przekraczała zapewne 120 osób.

Pozycja społeczna szlachty zamieszkałej w prywatnym Przeworsku różniła się znacznie od pozycji szlachty w wielkich i średnich miastach królewskich, w których stworzyła ona własne jurydyki. W Przeworsku tylko część szlachty pozostająca na służbie panów miasta uzyskiwała od nich zwolnienie od podatków i ciężarów prawa miejskiego, reszta zobowiązana była do podporządkowania się władzom miasta. Stanisław Lubomirski wydając w 1637 r. przywilej „urodzonemu” Jakubowi Zaleskiemu na plac w Przeworsku i na pobudowanie się na nim zaznaczył jednak, że z posiadłości tej „miastu onera wszystkie i powinności należące powinien będzie oddawać”. Pan miasta zwolnił natomiast Zaleskiego od wszelkich obowiązków „skarbowi zamkowemu należących”⁵¹. Mieszczki przeworskie wydawane były za mąż za szlachciców i na odwrót szlachcianki wstępowały w związki małżeńskie z mieszczanami przeworskimi i to nie tylko z rajcami, ale ze zwyczajnymi rzemieślnikami⁵². Liczbę osiadłej w Przeworsku szlachty można oszacować jedynie w przybliżeniu, gdyż żadne rejestry poborowe nie uwzględniały tej kategorii ludności przeworskiej. Z akt miejskich wynotowałem nazwiska 12 przedstawicieli stanu szlacheckiego występujących jako właściciele domów i młynów miejskich w la-

nullum fructum auxillarum et honestum communitas civilis habuerit, zatwierdził odpowiednią uchwałę sejmiku przeworskiego zwróconą przeciw przybyszom. BCz. 2968, s. 68.

⁵⁰ W 1624 r. złożyli zeznanie w sądzie wójtowskim Przeworska trzej *centurioni* załogi zamku przeworskiego, *generosi Ioannes Dobczycki, Erasmus Świetlicki et Paulus Diak* (BCz. 3526, s. 351). Dzierżawcami dóbr przeworskich byli z reguły przedstawiciele stanu szlacheckiego. W latach 1641—1649 czynność tę pełnił „urodzony Mikołaj Rzeczycki, dzierżawca na Przeworsku” (BCz. 3532, s. 358; BCz. 3535, s. 367; BCz. 3536, s. 80, 406, 484). W latach 1632—1648 funkcję „prefekta lasów przeworskich” pełnił szlachcic Piotr Załuski (BCz. 3531; s. 413, 475; BCz. 3533, s. 83; BCz. 3535, s. 611; BCz. 3536, s. 265, 308).

⁵¹ BCz. 3530, s. 158.

⁵² W latach 1597—1632 przed sądem ławniczym w Przeworsku wystąpiły: *honesti ac nobilissimi Zophia primis olim famati Matthiae Grabowski civis* [i rajcy — M. H.] *Prevorscensis, nunc vero nobilissimi Ioannis Satkowski secundi matrimonii legitimi consors* (BCz. 2977, s. 543, r. 1595; s. 703, r. 1597), Ewa, córka zmarłego obywatela przeworskiego Jana Trzeski, a żona szlachcica Józefa Przysieckiego (tamże, s. 346, r. 1599), Agnieszka, córka właściciela realności w Przeworsku, szlachcica Leonarda Gnoińskiego, a żona rajcy Michała Bugnera (BCz. 3531, s. 16, r. 1602), Zofia, córka rajcy przeworskiego Michała Bugnera, a żona szlachcica Jana Badowskiego (tamże, s. 553, r. 1624), i szlachcianka Anna Świetlicka wdowa po trzech mężach: szlachcicu Erazmie Świetlickim, mieszczaninie Sebastianie Walerianidesie i rajcy szlachcicu Janie Dąbrowskim (tamże, s. 418, r. 1632). Z 1637 r. zachował się wykaz pieniędzy i kosztowności przekazanych przez sukiennika przeworskiego Wojciecha Luksara jego zięciowi, szlachcicowi Tobiaszowi Niszczyckiemu (BCz. 3530, s. 166—167).

tach 1597—1647⁵³. Licząc się z tym, że część szlachty nie dokonywała w tym czasie żadnych operacji pieniężnych i handlowych i w związku z tym nie została uwzględniona w księgach miejskich, można przyjąć, że w Przeworsku mieszkało równocześnie 6 rodzin szlacheckich czyli (wraz ze służbą) 36 osób podporządkowanych jurysdykcji miejskiej i utrzymujących się z czynszów płaconych przez komorników, z eksploatacji młynów, uprawy własnych pól i ogrodów oraz z operacji handlowych, którymi nie gardzili.

Liczbę świeckiego duchowieństwa i służby kościelnej (organistów i dzwonników, i ich rodzin) w trzech kościołach przeworskich szacują na 36 osób, liczbę zakonników oraz służby klasztornej dwóch klasztorów przeworskich (bernardynów i bożogrobców), na 60 osób. Ogółem duchowieństwo i szlachta posesjonaci oraz ludność im podporządkowana stanowiliby ok. 4% ogółu ludności Przeworska. Reszta, tj. 6,2% mieszkańców Przeworska, składała się z pensjonariuszy miejscowego przytułku⁵⁴, żebraków i innych zdeklasowanych elementów.

W efekcie dokonanych obliczeń otrzymujemy następującą strukturę zawodową ludności Przeworska:

Tabela 1

Struktura zawodowa ludności Przeworska ok. 1628 r.

Grupa	Kategoria ludności	Liczba	%
I	rzemieślnicy	2040	60,7
II	kupcy, przekupnie, właściciele słodowni i browarów	300	8,9
III	rolnicy	439	13,0
IV	służba domowa, czeladź i załoga zamkowa, woźni, najemnicy, wyrobnicy	120	3,6
V	zarządcy dobr, nauczyciele, pisarze miejscy i zamkowi, urzędnicy pańscy i sądu ziemskiego, oficerowie załogi zamku	120	3,6
VI	szlachta-posesjonaci i duchowieństwo	132	4,0
VII	pensjonariusze przytułku, żebracy itp. marginesowe elementy	209	6,2
	razem	3360	100,0

Gdybyśmy zastosowali klasyczny podział społeczności miejskiej Przeworska na trzy zasadnicze grupy: patrycjat, pospółstwo i plebs, to po wyłączeniu duchowieństwa, Żydów i ludności świeckiej podporządkowanej bezpośrednio jurysdykcji zamkowej, do górnej warstwy mieszczaństwa, którą w Przeworsku tylko umownie można określić mianem patrycjatu, można by zaliczyć garstkę szlachty posiadającej prawo miejskie, rodziny kilku zamożnych kupców, dzierżawców i właścicieli młynów, browarów i słodowni oraz kilkunastu wyróżniających się bogactwem i wpływami w mieście cechmistrzów i mistrzów cechowych. Do pospółstwa można by

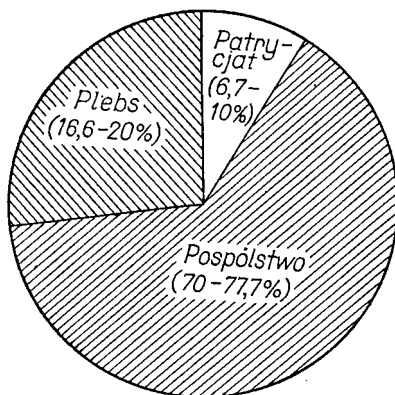
⁵³ BCz. 2977, s. 857; BCz. 3527, s. 105, 108, 125, 421, 818, 928; BCz. 3531, s. 224; BCz. 3534, s. 20; BCz. 3535, s. 237; BCz. 3536, s. 135.

⁵⁴ Wzmianki o *xenodoxium pauperum* w Przeworsku pochodzą z lat 1596—1649. BCz. 2977, s. 657, 835; BCz. 3531, s. 40, 384; BCz. 3523, s. 163; BCz. 3524, s. 337; BCz. 3535, s. 484.

zaliczyć ogół mieszczaństwa szczytującego się prawem miejskim, a więc resztę mistrzów cechowych, właścicieli domów, większych obszarów pól uprawnych, handlarzy i przekupniów, do plebsu zaś znaczną część komorników, służbę i czeladź domową, rolników z przedmieść, czeladników, nielicznych partaczy, żebraków, ślepych, domokrażców itp. marginalne grupy ludności. W odróżnieniu od wielkich miast — Gdańska, Krakowa czy Lwowa — podział na wymienione trzy grupy nie był silnie zarysowany, a przejście od jednej kategorii ludności do drugiej było o wiele łatwiejsze.

Strukturę ludności Przeworska podporządkowanej jurysdykcji miejskiej (szacuję ją na ok. 3 tys. osób) przedstawić można jedynie w sposób bardzo przybliżony. Do górnej warstwy mieszczaństwa zaliczylibym od 40 do 60 rodzin, co pomnożone przez wskaźnik 5 dałoby grupę liczącą 200—300 osób; czyli: 6,7 — 10% trzytysięcznej ludności podporządkowanej pod względem prawnym magistratowi przeworskiemu.

W świetle tablicy I plebs można by oszacować na 500—600 osób, czyli na 16,6 do 20% ogółu ludności rządzącej się prawem miejskim. Resztę, czyli od 70 do 77,7% tej ludności stanowiłaby zasadnicza grupa społeczności miejskiej, czyli pospólstwo. Przybliżoną strukturę ludności Przeworska podporządkowanej jurysdykcji miejskiej przedstawia następujący wykres kołowy:

Władzę zwierzchnią nad Przeworskiem i kontrolę nad urzędami miejskimi sprawowali dziedzice miasta poprzez swoich pełnomocników. Najczęściej byli nimi administratorzy pobliskiego klucza gorliczyńskiego wywodzący się ze średniej szlachty. Oni też uczestniczyli niekiedy w imieniu pana miasta w wyborach władz miejskich. Ogólne obowiązki mieszczan wobec właścicieli miasta regulowały tzw. ordynacje, wydawane przez dziedziców. W aktach miejskich zachowała się ordynacja Stanisława Lubomirskiego z 26 kwietnia 1625⁵⁵ oraz jej potwierdzenie dokonane 13 sierpnia 1650 przez syna Stanisława, Jerzego Lubomirskiego⁵⁶.

Przeworsk, podobnie jak inne miasta ziemi przemyskiej i sanockiej, rządził się, od początku swego istnienia w charakterze osady miejskiej, prawem magdeburskim.

Władzę w mieście sprawowały dwa urzędy: burmistrzowsko-radziecki oraz wójtowsko-ławniczy. Oba urzędy posiadały wspólne pisa-

⁵⁵ BCz. 3527, s. 644—645.

⁵⁶ BCz. 2968, s. 60.

rza. Urzędowi radzieckiemu podlegali w Przeworsku dwaj lunerowie czyli gospodarze. Instytucję tę powołał w 1625 r. Stanisław Lubomirski. Zgodnie z wydaną przezeń ordynacją mieli oni „prowenta rzeczypołpolitej odbierać i nimi według potrzeby i naznaczenia panów radziec szafować ... a potem liczbę z tego czynić komu będzie należało”⁵⁷.

W przebadanych źródłach nie natrafiłem na informację o istnieniu w Przeworsku przedstawicielstwa pospółstwa, które w tym czasie w formie Kolegiów Mężów sprawujących kontrolę nad polityką i gospodarką samorządowych władz miejskich wywalczyły już w ostrej walce z patrycjatem nie tylko większe miasta, jak Kraków⁵⁸, Lwów⁵⁹, Gdańsk⁶⁰, Toruń⁶¹, Warszawa⁶², i Lublin⁶³, ale również mniejsze od nich osady miejskie ziemi przemyskiej, jak Przemyśl⁶⁴, Sambor⁶⁵ i Rzeszów⁶⁶. Możliwe, że w Przeworsku rolę wspomnianych instytucji spełniało kolegium cechmistrzów. Obecność kilku cechmistrzów (od 5 do 7) przy rozpatrywaniu spraw miejskich była w Przeworsku zjawiskiem dość częstym. Przy współdziałaniu rajców i ławników dokonywali oni na polecenie właścicieli miasta oceny wartości niezamieszkałych obiektów mieszkalnych⁶⁷, uczestniczyli w ważniejszych rozprawach sądowych⁶⁸, występowali jako eksperci w procesach spadkowych itd.

Z chwilą wykupienia dziedzicznego wójtostwa przeworskiego, co nastąpiło zapewne w XV bądź na początku XVI w.⁶⁹, wzmocniona została pozycja rady miejskiej. Podobnie jak w kilku innych miastach zachodniej części Rusi Czerwonej, składała się ona z 6 urzędujących rajców, którzy kolejno, zapewne co dwa miesiące, pełnili funkcję burmistrzów. W ważniejszych sprawach zasięgano opinii byłych członków rady, których w źródłach określano nazwą „starych rajców”. Kolejny organ samorządu

⁵⁷ Tamże, s. 645.

⁵⁸ J. Ptaśnik, *Miasta i mieszczaństwo w dawnej Polsce*, wyd. II, Warszawa 1949, s. 91—100; tenże, *Walki o demokratyzację Krakowa w XVII i XVIII wieku*, KH XLIII, 1929, s. 1—33.

⁵⁹ J. Ptaśnik, *Walka o demokratyzację Lwowa od XVI do XVII wieku*, KH XLVII, 1925, s. 228—257; A. Czołowski, op. cit., s. 14.

⁶⁰ H. Zins, *Ród Ferberów i jego rola w dziejach Gdańska w XV i XVI w.*, Lublin 1951, s. 96.

⁶¹ H. Piskorska, op. cit., s. 14—15.

⁶² J. Ptaśnik, *Miasta*, s. 107.

⁶³ Tamże, s. 104—106.

⁶⁴ W Przemyślu od 1602 r. działało Kolegium 24 mężów, zwane potocznie Viginviratem. W. Kramarz, *Stosunki gospodarcze w Przemyślu w pierwszej połowie XVII w.*, Przemyśl 1926, s. 20.

⁶⁵ W r. 1630 powstało w Samborze Kolegium 24 mężów. A. Kuczeza, op. cit., t. I, s. 209—211.

⁶⁶ W Rzeszowie instytucja „Mężów od pospółstwa” (*tribuni plebis*) istniała przy końcu XVI w. Wilkierz z r. 1591 ustalił ich liczbę na 12 osób. J. Peckowski, *Dzieje miasta Rzeszowa do końca XVIII w.*, Rzeszów 1913, s. 138; J. Ptaśnik, *Miasta*, s. 107.

⁶⁷ Np. w r. 1621. BCz. 3525, s. 475.

⁶⁸ Np. w latach 1644—1645 w sprawie wytoczonej przez dzierżawcę gorliczyńskiego Mikołaja Rzeczyńskiego przeciw rajcy i byłemu pisarzowi miejskiemu Janowi Filipowiczowi. BCz. 3533, s. 321—322; BCz. 3534, s. 135—136.

⁶⁹ W Brzozowie dziedziczne wójtostwo zostało wykupione już w 1430 r. (S. Szaro, *Z dziejów Brzozowa, [w:] Sześć wieków Brzozowa. Księga pamiątkowa pod red. B. Fronia i in., Brzozów 1959, s. 11—12*), w Krośnie w 1523 r. („Dodatek Tygodniowy przy Gazecie Lwowskiej”, 1856, nr 18—20), w Drohobyczu około 1539 r. Jak przypuszcza Jarosław Isajewicz, mniej więcej w tym samym czasie co w Drohobyczu zlikwidowano niezależne od feudałów wójtostwa w większości miast Podkarpacia. J. Isajewicz, *Administratywno-prawowyj ustrij Drohobycza w dobu feodalizmu (do kincia XVIII st.)*, „Z istoriji Ukrajinškoji RSR”, nr 6—7, Kijów 1962, s. 6.

miejskiego — ława — liczył 7 członków. Jeden z nich, pełniący funkcję zastępcy wójta nosił łacińską nazwę *senior scabinorum*⁷⁰. Przewodniczył ławie wybierany co roku wójt, który formalnie nie wchodził w skład kolegium ławniczego.

Chociaż wyboru wójta dokonywano co roku, faktycznie te same osoby pozostawały na swym stanowisku po kilka, a nawet po kilkanaście lat (np. krawiec Walerian Dobczycki i brat blicharza głuchowskiego Tomasz Kozdrowicz). Trzykrotnie w ciągu pierwszego półwiecza XVII w. wójtowie przeworscy obejmowali swój urząd powtórnie. Z 9 osób sprawujących władzę wójtowską w Przeworsku w latach 1600—1650 tylko jeden był szlachcicem, pozostali pochodzili ze stanu mieszczańskiego. Wśród tych ostatnich było trzech rzemieślników (dwóch krawców i jeden piekarz), jeden kupiec, jeden bakałarz i długoletni pisarz miejski, oraz trzy osoby, których zawodu nie udało się ustalić⁷¹.

Równocześnie z wójtem wybierano w Przeworsku 7 ławników, 6 rajców, z których jeden stawał się urzędującym burmistrzem oraz pisarza wspólnego dla obu urzędów radzieckiego i ławniczego⁷². Zgodnie ze wspomnianą wyżej ordynacją Stanisława Lubomirskiego „obieranie radziec na każdy rok o świętym Janie... odprawować się ma”⁷³, faktycznie jednak na 13 elekcji dokonanych w latach 1632—1650, których dokładną datę udało się ustalić, tylko trzy odbyły się w przepisany terminie, tj. przy końcu czerwca, reszta w lipcu i sierpniu⁷⁴.

Decydujący wpływ na wybór rajców i ławników w Przeworsku, podobnie jak w innych miastach prywatnych, miał feudalny pan miasta. W zachowanych przekazach źródłowych brak nawet wzmianki, że wybory odbywały się w obecności pospólstwa. Zawarte w księgach wójtowsko-ławniczych informacje dotyczące elekcji wójta, rajców, ławników i pisarza miejskiego ograniczają się do stwierdzenia, że wyboru nowych władz dokonał pełnomocnik (a w wypadku przynależności miasta do dwóch właścicieli, pełnomocnicy) dziedzica miasta⁷⁵. Możliwe więc, że mieszczaństwo przeworskie nie korzystało nawet z tych uprawnień, które wywalczyli mieszkańcy innych miast ziemi przemyskiej, a mianowicie z przywileju

⁷⁰ Tak np. w 1603 r. starszym nad ławnikami został wybrany piekarz Bartłomiej Zarychta (BCz. 3531, s. 81), w r. 1634 kuśnierż Piotr Głazowicz (BCz. 3529, s. 10), a w r. 1637 szewc Jan Grzywka (BCz. 3530, s. 303).

⁷¹ Wójtowie przeworscy w latach 1600—1650: 1600—1602 krawiec Walerian Dobczycki; 1603—1605 szlachcic Jan Dąbrowski; 1605—1620 krawiec Walerian Dobczycki; 1620—1622 bakałarz Walenty Hanuszek; 1622—1627 Andrzej Świdnicki (zawód nieznan); 1629—1631 piekarz Krzysztof Zezic al. Kalnicki; 1631—1633 Tomasz Kozdrowicz, brat blicharza głuchowskiego; 1634—1636 krawiec Gall Stajowicz; 1636—1637 kupiec Sebastian Miedzianek; 1637—1638 krawiec Gall Stajowicz; 1639—1640 Wojciech Necjusz (zawód nieznan); 1640—1650 Tomasz Kozdrowicz, brat blicharza głuchowskiego.

⁷² W latach 1600—1646 stanowisko pisarzy miejskich w Przeworsku zajmowały kolejno następujące osoby legitymujące się przeważnie tytułem bakałarza sztuk wyzwolonych: Andrzej Simonides (1600—1602), Walenty Hanuszek al. Hanuszkiewicz (1602—1620), Stanisław Moczywoda (1620), Mikołaj Zichini (1625), Grzegorz Piliłowicz (1632), Jan Filipowicz (1632—1641) i Melchior Oziębłowski (1641—1646).

⁷³ BCz. 3527, s. 646.

⁷⁴ BCz. 2529, s. 10, 327; BCz. 3520, s. 303; BCz. 3531, s. 394, 445, 610, 660, 758; BCz. 3532, s. 74, 201; BCz. 3533, s. 76; BCz. 3534, s. 187, 380; BCz. 3535, s. 211; BCz. 3536, s. 90, 181, 372.

⁷⁵ BCz. 3525, s. 552; BCz. 3531, s. 359, 394—395, 445, 492, 556, 610, 660, 709, 758, 787; BCz. 3535, s. 211, 291; BCz. 3536, s. 41, 90, 181, 372.

typowania większej liczby kandydatów, z których pełnomocnicy starostów mianowali członków rady⁷⁶.

Księgi wójtowsko-ławnicze miasta Przeworska z lat 1600—1650, które stanowią główną podstawę artykułu, zawierają pełne wykazy władz miejskich tylko z dwudziestu kilku lat. Sporządzano je z okazji corocznie dokonywanej elekcji rajców i ławników. Resztę informacji o funkcji wykonywanej przez członków rady i ławy zdobyto na podstawie luźnych wzmianek. Jest rzeczą zupełnie zrozumiałą, że księgi wójtowsko-ławnicze dostarczyły pełniejszych danych o ławnikach niż o rajcach. Niemniej zebrany materiał źródłowy jest zupełnie wystarczający, by na jego podstawie scharakteryzować strukturę zawodową władz miejskich Przeworska. Ogółem udało się ustalić nazwiska 53 rajców i 87 ławników sprawujących urzędy w latach 1600—1650. Część ławników obejmowała po pewnym czasie stanowiska rajców, zdarzało się jednak niekiedy, że dawni rajcy byli wybierani na ławników. Z tego powodu w tabeli 2 ilustrującej strukturę zawodową władz miejskich Przeworska liczba osób w rubryce 6 nie stanowi sumy liczb figurujących w rubrykach 2 i 4.

Tabela 2

Struktura zawodowa rady i ławy miasta Przeworska w latach 1600—1650

Grupa zawodowa	Rajcy		Ławnicy		Rajcy i ławnicy	
	liczba	%	liczba	%	liczba	%
1	2	3	4	5	6	7
Ogółem	53	100,0	87	100,0	109	100,0
Rzemieślnicy	39	73,6	70	80,5	85	77,9
Kupcy i właściciele browarów i siodowni	2	3,8	3	3,4	3	2,8
Przedstawiciele tzw. wolnych zawodów	3	5,7	6	6,9	6	5,5
Osoby o nieustalonym zawodzie	9	16,9	8	9,2	15	13,8

Jak wynika z porównania danych zawartych w tabelach 1 i 2, struktura zawodowa władz miejskich Przeworska nie odpowiadała składowi zawodowemu ogółu ludności, a była raczej przybliżona do struktury zawodowej pospólstwa i patrycjatu, a więc z wyłączeniem plebsu oraz urzędników, służby i czeladzi zamkowej, Żydów oraz części ludności rolniczej podporządkowanej klerowi i szlachcie nie posiadającej prawa miejskiego. W radzie miejskiej i ławie, jak wynika z tabeli 2, główną rolę odgrywali rzemieślnicy, stanowiący ok. 4/5 składu osobowego obu organów samorządowych. Kupcy w rzemieślniczym Przeworsku nie odgrywali widocznie znaczniejszej roli we władzach miejskich. Tylko trzech z nich (na znanych 7 osób występujących w źródłach pierwszej połowy XVII w. jako „mercatores” bądź „negotiatores”) pełnili funkcje rajców i ławników.

⁷⁶ Tak np. w Krzeszowie mieszczanie typowali 8 kandydatów, z których dziesięć (lub osoba przez niego do tego upoważniona) mianował jednego na burmistrza i 5 na rajców (M. Baliński, T. Lipiński, op. cit., t. II, s. 673). W Samborze i Drohobyczu mieszczanie typowali 10 kandydatów na rajców, z których przedstawiciel starosty mianował 5 (J. I s a j e w y c z, op. cit., s. 8).

Liczbę tę można by nieco powiększyć, gdybyśmy dodali do niej 1 aptekarza (który w owym czasie zajmował się sprzedażą nie tylko leków, ale również cukierków i innych artykułów spożywczych) i 1 krojownika (*pannicida*), którego głównym zajęciem, jak przypuszczam, była sprzedaż sukna. Ale nawet gdybyśmy potraktowali te dwie osoby jako kupców i przyjęli, że część obywateli Przeworska utrzymujących się z handlu kryje się pod rubryką „osoby o nieustalonym zawodzie”, to i tak przewaga rzemieślników w organach samorządu miejskiego byłaby przygniatająca. Na 1 kupca w radzie i ławie przypadłoby nawet w tym przypadku po 5 i więcej rzemieślników. Faktycznie stosunek ten był jeszcze wyższy. Świadczą o tym dane z lat, z których zachowały się pełne wykazy rajców bądź ławników. Tak np. w 1594 r. do rady miejskiej wybrano po jednym przedstawicielu zawodu mieczniczego, kotlarskiego, złotniczego, kuśnierskiego i krawieckiego oraz jednego aptekarza⁷⁷; w 1609 r. w radzie był reprezentowany 1 szlachcic, 2 kuśnierze, 1 kotlarz, 1 rzeźnik i 1 aptekarz⁷⁸; w 1616 r. 4 rzemieślnicy (siodlarz rzeźnik, kotlarz i krawiec) i 2 osoby o nieustalonym zawodzie⁷⁹; w 1620 r. 2 krawcy, 1 postrzygacz, 1 sukiennik, 1 krojownik i 1 osoba, której zawodu nie udało się ustalić⁸⁰. Jeszcze większy odsetek rzemieślników uczestniczył w posiedzeniach ławy, o czym można przekonać się z tabeli 3, w której uwzględniono dane z 25 lat, dla których zachowały się pełne wykazy ławników⁸¹.

W świetle tabeli 3 (patrz str. 286) rzemieślnicy stanowili prawie 7/8 składu ławy, podczas gdy kupcy i właściciele browarów łącznie z osobami o nieustalonym zawodzie zaledwie 8,5%. Reszta, tj. ok. 3% ławników, wywodziła się z byłych pisarzy miejskich, a także z cyrulików i aptekarzy.

Pozostałoby jeszcze ustalić, czy wszystkie rzemiosła były reprezentowane w organach samorządu miejskiego proporcjonalnie do swej liczebności. Częściowo odpowiedź na to pytanie zawiera tabela 4 (patrz str. 287). Jak wynika z tabeli 4, najpoważniejszą rolę w zarządzie miasta odgrywali rzemieślnicy trzech branż: odzieżowo-włókienniczej, skórzaney i spożywczej. W radzie miejskiej dość znaczną rolę, większą niż wypadałoby to z liczebności w Przeworsku samodzielnych rzemieślników tej grupy wytwórczości, odgrywali przedstawiciele branży metalowej. Natomiast nieproporcjonalnie małego odsetka rajców i ławników dostarczały branże drzewna, budowlano-ceramiczna i chemiczno-papiernicza. Z tabeli wynika również, że najliczniej w Przeworsku reprezentowana grupa rzemiosł odzieżowo-włókienniczych, chociaż zajmowała pierwsze miejsce pod względem liczebności jej reprezentantów w radzie i ławie, nie odgrywała tej roli, jaka powinna by jej przypaść, gdyby układ sił w obu organach samorządu miejskiego odpowiadał ściśle odsetkowi mistrzów danej branży w stosunku do ogółu samodzielnych rzemieślników w mieście. Widocznie przy wyborach rękodzielników do rady i ławy kierowano się jeszcze innymi względami. Decydowało w pierwszym rzędzie bogactwo, a dalej po-

⁷⁷ BCz. 2968, s. 129.

⁷⁸ BCz. 3523, s. 152; BCz. 3524, s. 307.

⁷⁹ BCz. 3525, s. 196.

⁸⁰ BCz. 3525, s. 368; BCz. 3527, s. 391.

⁸¹ BCz. 2977, s. 915; BCz. 3523, s. 4; BCz. 3524, s. 589—590; BCz. 3525, s. 13, 363, 552; BCz. 3527, s. 164—390, 472; BCz. 3529, s. 10, 128, 327; BCz. 3530, s. 303, 454; BCz. 3531, s. 63, 81, 182, 394—395, 439, 445, 492, 556, 610, 660, 709, 758, 787; BCz. 3532, s. 74; BCz. 3533, s. 76; BCz. 3534, s. 187, 454; BCz. 3535, s. 3, 211, 291; BCz. 3536 s. 1, 42, 181, 372.

Tabela 3

Skład zawodowy ławy miejskiej Przeworska w latach 1600—1650

Rok	Rzemieślnicy		Kupcy i właściciele browarów		Bakalarze, aptekarze i cyrulicy		Osoby o niestalonym zawodzie	
	liczba	%	liczba	%	liczba	%	liczba	%
1	2	3	4	5	6	7	8	9
1600	5	71,4	—	0	1	14,3	1	14,3
1602	6	85,7	—	0	—	0	1	14,3
1603	7	100,0	—	0	—	0	—	0
1606	5	71,4	—	0	1	14,3	1	14,3
1611	4	57,1	—	0	—	0	3	42,9
1614	5	71,4	1	14,3	—	0	1	14,3
1620	7	100,0	—	0	—	0	—	0
1622	6	85,7	—	0	1	14,3	—	0
1632	6	85,7	—	0	1	14,3	—	0
1633	7	100,0	—	0	—	0	—	0
1634	6	85,7	1	14,3	—	0	—	0
1635	7	100,0	—	0	—	0	—	0
1636	5	71,4	1	14,3	1	14,3	—	0
1637	7	100,0	—	0	—	0	—	0
1638	6	85,7	—	0	—	0	1	14,3
1639	7	100,0	—	0	—	0	—	0
1640	6	85,7	—	0	—	0	1	14,3
1641	7	100,0	—	0	—	0	—	0
1642	7	100,0	—	0	—	0	—	0
1643	7	100,0	—	0	—	0	—	0
1645	7	100,0	—	0	—	0	—	0
1646	6	85,7	—	0	—	0	1	14,3
1647	7	100,0	—	0	—	0	—	0
1648	6	85,7	—	0	—	0	1	14,3
1650	6	85,7	—	0	—	0	1	14,3
ogółem/ średnio	155	88,6	3	1,7	5	2,9	12	6,8

parcie okazywane przez dwór, przynależność do rodzin patrycjuszowskich, z których częściej niż z innych wybierano członków do obu organów samorządu miejskiego⁸². Pewien wpływ na wybór mogły mieć osobiste walory kandydatów, a więc doświadczenie zdobyte podczas kilkuletniego uczestnictwa w pracach ławy i rady oraz umiejętność współzycia z ludźmi. Na uwagę zasługuje fakt, że członkami rady i ławy byli często aktualni bądź byli cechmistrzowie, którzy należeli przeważnie do ludzi zamożnych. Z niepełnych danych źródłowych wynika, że w okresie półwiecza 1600—1650 w składzie rady i ławy reprezentowanych było aż 35 cechmistrzów przeworskich, z nich 3 cechmistrzów cechu sukienniczego (na 5 znanych), 6 cechu tkackiego (na 9 znanych), 5 cechu tkackiego (na 9), 8 kuśnierskie-

⁸² Z rodzin rzemieślniczych, z których wybrano w ciągu pierwszej połowy XVII w. po kilku przedstawicieli do rady i ławy, wymienić można Pytlowiczów, Bogdaszów, Wojskich, Głazowiczów, Plutów, Rybickich, Fickowiczów, Kneblowiczów i innych.

Tabela 4

Rzemieślnicy przeworscy w organach samorządu miejskiego w latach 1600—1650

Branża	Rajcy		Ławnicy		Rajcy i ławnicy		Odsetek w stosunku do ogółu rzemieślników	
	liczba	%	liczba	%	liczba	%	a	b
Ogółem	39	100,0	70	100,0	85	100,0	100,0	100,0
Odzieżowo-włókiennicza	15	38,5	27	38,6	32	37,6	59,9	42,6
Skórzana	11	28,2	16	22,9	19	22,4	15,0	16,5
Spożywcza	5	12,8	14	20,0	17	20,0	14,3	17,2
Drzewna	—	—	2	2,8	2	2,3	6,1	8,4
Metalowa	7	17,9	9	12,9	13	15,4	3,4	8,4
Budowlano-ceramiczna	1	2,6	2	2,8	2	2,3	1,3	6,2
Chemiczno-papiernicza	—	—	—	—	—	—	—	0,7

a = Według rejestru poborowego z 1628 r.

b = Na podstawie danych zaczerpniętych z ksiąg wójtowsko-ławniczych.

go (na 12), 1 cechu szewskiego (na 7), 5 cechu kowalsko-ślusarsko-siodlarskiego (na 6), 1 cechu bednarskiego (na 8), 4 cechu piekarskiego (na 7) i 2 cechu rzeźnickiego (na 5). Ponadto dwukrotnie wybierano na stanowisko wójta aktualnego cechmistrza cechu krawieckiego Galla Stajowicza, a inny cechmistrz tegoż cechu Jan Dobczycki był synem rajcy i dłu-goletniego wójta przeworskiego Waleriana Dobczyckiego.

O tym, że bogactwo i pozycja społeczna rzemieślników przeworskich odgrywały przy wyborach do rady i ławy rolę decydującą świadczy fakt, że do obu tych organów nie wybierano zupełnie bądź wybierano w niewielkiej liczbie przedstawicieli zawodów uważanych ogólnie za mniej popłatne. W organach samorządu miejskiego nie byli więc reprezentowani nie tylko przedstawiciele rzadko w Przeworsku występujących profesji rzemieślniczych, jak folusznicy, obrusnicy, kamasznicy, paśnicy, safiannicy, grzebiennicy, garncarze, murarze, studniarze, ciągniwodowie, olejarze, gorzelnicy, krochmalnicy, miodowarowie, stelmachowie, snycerze, kartownicy, mydlarze i saleternicy, ale również dość licznie tu występujący, ale należący do zawodów mniej popłatnych, jak powroźnicy, czapnicy, piwowarowie, słodownicy (nie należy utożsamiać piwowarów i słodowników z właścicielami browarów i słodowni, którzy zatrudniali w swych wytwórniach piwa i słodu przedstawicieli obu tych profesji), kołodzieje, stolarze, tokarze, szklarze i strycharze. Inne zawody zaliczane na ogół do mniej rentownych, jak np. ciesielstwo, kowalstwo, szewstwo i tkactwo, dostarczały znacznie mniej swych przedstawicieli do ławy, a zwłaszcza rady, niż wynikałoby to z ich liczebności. Tak np. ze znanych nam z nazwiska lub z imienia 26 cieśli przeworskich tylko jeden był członkiem ławy, a żaden rady, z 30 kowali tylko jeden sprawował funkcję rajcy i ławnika, a trzech inni byli ławnikami, z 77 szewców tylko dwóch zasiadało w radzie i ławie i jeden wyłącznie w ławie, z 213 tkaczy tylko dwóch było rajcami i ławnikami, jeden tylko rajcą, i 9 tylko ławnikami. Nato-

miast uprzywilejowane stanowisko w radzie i ławie odgrywali w branży odzieżowo-włókienniczej krawcy (na 15 rajców reprezentujących tę gałąź wytwórczości rzemieślniczej było aż 7 krawców, a na 27 ławników — 8 krawców), a w skórzanej kuśnierze (6 na 11 rajców i 10 na 16 ławników). Branżę spożywczą w radzie i ławie reprezentowali wyłącznie piekarze i rzeźnicy.

Tak więc, jak można było stwierdzić w toku niniejszych rozważań, skład zawodowy organów samorządu miejskiego w Przeworsku odpowiadał z grubsza strukturze zawodowej patrycjatu i pospólstwa. Decydującą rolę, zarówno w radzie jak i ławie odgrywali rzemieślnicy, a nie kupcy. Wśród rajców i ławników, wywodzących się z ludzi, których głównym środkiem utrzymania było rzemiosło, większość reprezentowała zawody bardziej rentowne. Dostęp do rady i ławy posiadali przede wszystkim rękodzielnicy wyróżniający się bogactwem, a wśród nich aktualni lub byli cechmistrzowie. Tak więc, ci sami ludzie, którzy mieli duży i bezpośredni wpływ na produkcję rzemieślniczą, zajmowali jednocześnie kierownicze stanowiska w samorządzie miejskim.

Wydaje się, że wyniki badań uzyskane na podstawie źródeł dotyczących Przeworska, mogą okazać się typowe dla dwu lub trzytysięcznych osiedli miejskich Rzeczypospolitej, w których rzemiosło, a nie handel i rolnictwo nadawały ton życiu miejskiemu. Potwierdzenie tej hipotezy można będzie uzyskać dopiero po przeprowadzeniu starannych badań nad dziejami tych miast i miasteczek, do których zachowały się odpowiednio obfite materiały źródłowe.

Мавриций Хорн

ПРОФЕССИОНАЛЬНЫЙ СОСТАВ ПРЖЕВОРСКОГО МАГИСТРАТА В 1600—1650 ГГ. В СВЯЗИ С ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ И СОЦИАЛЬНОЙ СТРУКТУРОЙ ГОРОДА

В трудах посвященных изучению истории городов давной Речи Посполитой доселе в основном отсутствовал анализ профессионального состава городских властей. Причиной тому является главным образом недостаток первоисточников.

Установление профессионального состава Пржеворского магистрата в 1600—1650 гг. требовало подробного пересмотра содержания 16 томов городских актов, а также других первоисточников содержащих данные о занятиях пржеворских мещан. Указанные первоисточники позволили также автору воссоздать профессиональную и социальную структуру города, т.к. фискальные первоисточники пригодные для статистической трактовки только в незначительной части отражают существенное состояние вещей.

Первые упоминания о Пржеворске относятся к исходу XIII в. Городские права поселение получило в 1394 г. став частновладельческим городом. В отношении налогов поступавших в пользу государственной казны, а также как предполагает автор в отношении численности населения, Пржеворск занимал в Перемышльской земле в первой половине XVII в. четвертое место, после Перемышля, и Самбора. Он насчитывал в то время 3360 жителей, преимущественно поляков, кроме которых в городе проживали также немцы, шкоты, венгерцы, чехи, украинцы и евреи. В свете показаний сохранившихся материалов первая половина XVII в. была периодом дальнейшего подъема города несмотря на повторявшиеся в то время стихийные бедствия (пожары, эпидемии). В первой половине XVII в. в Пржеворске было по крайней мере 9 цехов. На основании налоговой описи 1628 г. а также данных городских актов автор установил, что в Пржеворске работало одновременно 340

самостотельных ремесленников. Применение показателя 6 (на семью) вместе с подмастерьями позволяет определить что 2040 жителей, т.е. 60,7% населения города было связано с ремеслом. Жители занимающиеся торговлей и схожими занятиями составляли вероятно 8,9%, земледелием 13,0%, прислуга и замковая челядь, поденщики итд. 3,6%, управляющие именьями, учителя, чиновники, офицеры гарнизона замка и т.д. 3,6%, шляхта и духовенство 4,0%, нищие и т.п. 6,2%.

Приблизительная социальная структура населения Пржеворска находившегося под городской юрисдикцией представлялась согласно автору следующей: 6,7—10% принадлежало верхней прослойке мещанства, 70—77,7% это рядовые жители города и 16,6—20% плебейские низы.

На фоне отмеченной социальной и профессиональной структуры Пржеворска профессиональная структура органов самоуправления города „рады” и „лавы” показывает значительный перевес и привилегированную позицию в обоих этих органах представителей ремесла. Ремесленники составляли от 4/5 до 7/8 личного состава магистрата. Остальные его члены это немногочисленные купцы, владельцы пивоваренных заводов, цирюльники, аптекари, учителя и бывшие городские писари, а также лица, рода занятий которых установить не удалось. Среди представителей городского самоуправления — ремесленников большинство принадлежало к наиболее доходным профессиям. Доступ к городской „раде” и „лаве” в Пржеворске был прежде всего уделом ремесленников выделявшихся состоятельностью, а среди них актуальных и бывших цеховых мастеров. Следовательно те же люди, которые располагали значительным влиянием на ремесленное производство, занимали одновременно руководящие должности в городском самоуправлении.

Можно предположить, что результаты исследований достигнутые путем изучения пржеворских первоисточников могут оказаться показательными для посадов Речи Посполитой с населением численностью в две-три тысячи человек, где ремесло, а не торговля и земледелие надало тон городской жизни. Подтверждение этой гипотезы следует однако искать в предстоящих исследованиях истории таких городов и посадов, для которых сохранились соответствующие обильные материалы.

Maurycy Horn

LA COMPOSITION PROFESSIONNELLE DE LA MUNICIPALITÉ DE PRZEWORSK DANS LES ANNÉES 1600—1650 ET LA STRUCTURE PROFESSIONNELLE ET SOCIALE DE CETTE VILLE

Dans les travaux consacrés jusqu'ici à l'histoire des villes de l'ancienne Pologne, la composition professionnelle des autorités municipales n'a presque jamais été étudiée. Cette lacune s'explique surtout par la pauvreté des sources.

Pour établir la composition professionnelle de la municipalité de Przeworsk dans la première moitié du XVIIe siècle, l'auteur a dépouillé plus de dix tomes d'écritures du tribunal de cette ville ainsi que d'autres sources contenant des renseignements sur les professions exercées par les bourgeois de Przeworsk. Ces matériaux ont servi à l'auteur également pour reconstruire la structure professionnelle et sociale de la ville; les sources fiscales utilisables au point de vue statistique, ne reflètent que dans une très petite mesure la situation réelle.

Les premières mentions de Przeworsk datent de la fin du XIIIe siècle. Ce centre d'habitation reçut le statut urbain en 1394. Przeworsk était une ville privée. En considération du montant de l'impôt versé au trésor de l'Etat et — d'après ce que l'auteur suppose — du nombre de ses habitants, Przeworsk occupait, dans le district de Przemyśl la quatrième place, venant après Przemyśl, Sambor et Jarosław. Il comptait à cette époque plus de 3300 habitants, en grande majorité des Polonais.

Il y avait en outre des Allemands, des Ecossois, des Hongrois, des Tchèques, des Ukrainiens et des Juifs. Des sources conservées il ressort que la première moitié du siècle fut une période de développement de la ville.

Vers la fin du XVIe et au début du XVIIe siècle, il y avait à Przeworsk au moins neuf corporations. Sur la base du registre de la perception des impôts de 1628 ainsi que des données contenues dans les écritures de la municipalité, l'auteur a établi qu'à l'époque en question, travaillaient à Przeworsk en même temps environ 340 artisans indépendants; multiplié par 6, cela fait 2040 membres de familles artisanales (comprenant aussi les compagnons), c'est-à-dire 60,7% de la totalité de la population de Przeworsk. Les habitants vivant du commerce et de professions semblables constituaient probablement 8,9% de la population, ceux qui vivaient de l'agriculture 13%, les serviteurs, les domestiques, les manœuvres etc. 3,6%, les administrateurs de biens, les maîtres d'école, les fonctionnaires, les officiers de la garnison etc. 3,6%, les nobles et les ecclésiastiques 4%, les mendiants et d'autres éléments marginaux 6,2%.

La structure de la population de Przeworsk soumise à la juridiction municipale était, selon l'auteur, approximativement la suivante: 6,7 à 10% de cette partie de la population appartenait à la couche supérieure de la bourgeoisie, 70 à 77,7% à la couche moyenne, 16,6 à 20% à la couche inférieure.

La structure professionnelle du conseil et du tribunal se montrera caractérisée non seulement par une nette prédominance, mais aussi par une position privilégiée, dans ces deux organes, des représentants de l'artisanat. En effet, les artisans formaient 4/5 à 7/8 du personnel de la municipalité. Le reste, c'étaient des marchands, des propriétaires de brasseries, des barbiers, des apothicaires, des maîtres d'école, des anciens écrivains municipaux et des personnes dont l'auteur n'a pas pu établir la profession. Parmi les artisans membres de la municipalité, la majorité était formée par ceux qui pratiquaient les métiers les plus rentables. Au conseil et au tribunal municipaux avaient accès surtout les artisans riches et, parmi ceux-ci, surtout les chefs ou les anciens chefs des corporations. Ainsi, les mêmes hommes qui exerçaient une grande influence sur la production artisanale, occupaient des positions dirigeantes dans la municipalité.

Les résultats obtenus concernant la ville de Przeworsk, ont chance, selon l'auteur, d'être valables également pour les villes d'une grandeur semblable, dans lesquelles l'artisanat, et non pas le commerce ou l'agriculture, donnait le ton à la vie urbaine. Cette hypothèse ne peut cependant être vérifiée que par les recherches futures sur l'histoire de celles parmi les petites villes pour lesquelles nous possédons des sources en nombre suffisant.